

A special vector of consideration is devoted to doctrinal legal errors, examples of negative consequences for the state, society due to systemic errors in the interpretation of law are given.

Keywords: error, legal error, system errors of interpretation of law, precautionary measures.

DOI: 10.33663/2524-017X-2021-12-11

УДК 340.0

*Тарас Олегович Дідич,
професор кафедри теорії
та історії права та держави Інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук
ORCID: 0000-0002-2442-8138*

ВЗАЄМОДІЯ ЗАКОНОТВОРЧОСТІ ТА ПОЛІТИЧНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. В юридичній літературі проблема взаємодії законотворчості та політичного плюралізму майже не піднімається та не досліджується. В цьому плані Д. В. Казаков вважає, що сьогодні вкрай важливим є осмислення законотворчості як об'єкта впливу різноманітних політичних течій в суспільстві, а також як його інструментальне призначення, яке, по суті, являє собою спосіб управління суспільством. Дослідження проблеми впливу політичного чинника на законотворчість, який є багатовекторним та багатогранним, потребує посилення дослідження відповідних форм прояву такого впливу та його результатів. Це доводить, на думку вченого, доцільність підключення різних наук до дослідження, оскільки правова теорія повинна передбачати все нові і нові аспекти пізнання свого предмета [1, с. 3]. Так само вченими наголошується і на зворотному впливові законотворчості на політичну сферу життєдіяльності суспільства (в тому числі і на рівень (стан) політичного плюралізму в суспільстві. – Прим. авт.), причому такий вплив має відповідні форми прояву в частині посилення політичного плюралізму, його збереження, охорони, захисту тощо [2, с. 5-6]. Актуальність наукового дослідження взаємодії законотворчості та політичного плюралізму в Україні визначається не лише недостатністю її наукової розробки, але і її пізнавальним, практичним та навчальним потенціалом. На нашу думку, взаємодія законотворчості та політичного плюралізму – це переважно інструментальна категорія, що являє собою особливості прояву законотворчості та політичного плюралізму, а також межі впливу один на одного, відповідно до яких можливо здійснити вимір функціонування зазначених правових феноменів, встановити динаміку їх розвитку або функціонування, визначити їх соціальне призначення, регламентаційний потенціал та стан їх реалізованості. Взаємодія законотворчості та політичного плюралізму визначає можливість їх виміру, встановлення відповідності законотворчості об'єктивним умовам політичного розвитку суспільства та навпаки – рівню відповідності політичного плюралізму вимогам, які закріплені законодавчо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В юридичній літературі питання здійснення законотворчості в цілому, а також питання функціонування політичного плюралізму як самостійних явищ, досліджені досить широко, водночас теоретико-правові та практичні аспекти їх взаємодії переважно розкриваються в правовій доктрині епізодично. Зокрема, окремі аспекти законотворчості і політичного плюралізму становили предмет дослідження таких вчених, як В. М. Баранов, Ж. О. Дзейко, Д. В. Казаков, В. М. Косович, В. С. Ковальський, А. П. Мазуренко, О. Ф. Скакун, С. С. Слинко, І. Д. Шутак, О. І. Ющик та інших, водночас лише в деяких наукових роботах вченими піднімається питання взаємодії законотворчості та політичного плюралізму, причому належна організація та забезпечення зазначеної взаємодії можливі лише за умови функціонування від-

повідного чіткого кола форм. В сучасних наукових дослідженнях все частіше піднімається питання про реалізацію політичними партіями своїх програмних засад в положеннях законодавчих актів [3, с. 197]; все більше робиться акцент на посиленні «партійного чинника (аспекту)» формування та функціонування парламентаризму [4, с. 31-32; 5, с. 24-25], а отже, і доктринальне розуміння сутності законотворчості зазнає трансформації, відходить від його розуміння як виключно техніко-юридичного процесу, тяжіє все більше до його сприйняття як складного соціально-політичного та правового феномену. Відповідно все більше акцентується увага на питаннях взаємодії законотворчості з іншими феноменами правової, політичної та в цілому – соціальної реальності. Як наслідок, все частіше в наукових колах піднімається питання форм такої взаємодії. Саме форми взаємодії законотворчості та політичного плюралізму виявляються в різноманітних проявах загального процесу політичного балансування, досягненні відповідних політичних домовленостей щодо змісту та процесу законотворчості, змісту законопроектів або окремих їх положень тощо. І результати існування та функціонування політичного плюралізму набувають свого зовнішнього прояву у вигляді законотворчості, шляхом законодавчого документування різноманітних політичних процесів, внутрішньоелітних домовленостей тощо.

Мета статті. Відзначаючи високий рівень актуальності наукового дослідження теоретико-правових та практичних аспектів взаємодії законотворчості та політичного плюралізму, наголошуючи на виключному значенні такого дослідження для подальшого аналізу сучасного стану та перспектив розвитку такої взаємодії в Україні, вважаємо, що метою цієї статті є аналіз поглядів вчених щодо розуміння взаємодії законотворчості та політичного плюралізму, обґрунтування наявності форм такої взаємодії, а також визначення їх особливостей.

Основні результати дослідження. В юридичній літературі вчені виокремлюють та характеризують взаємодію законотворчості та політичного плюралізму, як правило, опосередковано, крізь призму аналізу інших явищ та процесів правової і політичної дійсності. Так, на переконання Г. П. Івлієва та Г. А. Гаджимагомедова, взаємодія законотворчості та політичного плюралізму являє собою поєднання результатів виявлення політичних інтересів та результатів їх реалізації (втілення) в змісті законодавчих актів [6, с. 113-114]. Причому у своїх поглядах вчені акцентують увагу на тому, що законотворчість як така є виключно політично зумовленим процесом, без знаходження політичного компромісу неможливе взагалі здійснення законотворчості. Таке узгодження можливо виключно на засадах політичного плюралізму, який є свого роду основою законотворчості. Саме від нього залежить: а) чи відбудеться законотворчість; б) як відбуватиметься законотворчість; в) які політичні рішення (домовленості) будуть закріплені в положеннях законодавчих актів. Водночас важлива роль відводиться і іншим, окрім політичних, інтересам, зокрема в цілому наголошується вченими на тому, що в законі має бути відображена загальносоціальна потреба зміни правового забезпечення, складовою якої є і політичні інтереси.

Вважаємо, що з таким підходом вчених варто частково погодитись, оскільки він повинен бути доповнений не лише закріпленням політично узгоджених рішень, але і відповідних закріпленням механізмів їх гарантування, захисту та реалізації. Поєднання результатів виявлення політичних інтересів та результатів їх реалізації (втілення) в змісті законодавчих актів є недостатнім для їх подальшої соціалізації, що передбачає закріплення відповідних механізмів гарантування, захисту та реалізації таких рішень. У подальшому зазначені вчені розширюють коло форм взаємодії законотворчості та політичного плюралізму, відносячи до них ще і ті форми, які відображають хронологію законотворчості та вплив стану політичного плюралізму на кожній відповідній стадії законотворчості. Як наслідок, до таких форм відносять:

внесення і розгляд законопроектів в парламент відповідними політичними силами, які в ньому представлені;

прийняття або схвалення законопроекту, що є результатом попередніх політичних домовленостей між відповідними парламентськими політичними силами;

підписання прийнятого закону, що відбувається за участю глави держави як суб'єкта не лише державної влади, але і політичної системи в цілому;

оприлюднення законодавчого акта, що має технічний характер, але за своєю сутністю є засобом поширення політичної волі парламенту на все суспільство [6, с. 20]. Виходячи з характеристики вказаних форм взаємодії політичного плюралізму та законотворчості, вченими виокремлюється та обґрунтовується визначення поняття «законотворчість».

В свою чергу І. І. Шувалов до характеристики взаємодії політичного плюралізму та законотворчості підійшов з точки зору наявного комплексу допоміжних засобів законопроектної діяльності. Вчений вкладає в них політичну сутність, їх зумовленість поточним станом політичного плюралізму, результатом знаходження політичного компромісу та виокремлює такі форми взаємодії із законотворчістю, як: а) прогнозування законотворчості, що передбачає вироблення комплексу концептуальних положень на основі аналізу тенденцій розвитку політичної системи суспільства; б) планування законотворчості, що здійснюється на основі попереднього її прогнозування та стосується фіксації порядку здійснення законотворчості в частині визначення на планових засадах підготовки, розгляду і прийняття відповідних законопроектів; в) внесення пропозицій про розробку законопроекту, що здійснюється представниками пануючих в суспільстві політичних сил з метою посилення законодавчого забезпечення їх політичних інтересів; г) розробка концепції розвитку законодавства та підготовка законопроектів, що передбачає визначення політичного орієнтиру розвитку суспільства та його закріплення за допомогою законодавчих положень [7, с. 26] тощо. Запропонований І. І. Шуваловим підхід є цікавим з точки зору того, що в ньому враховується так звана «попередня» або «допроектна» стадія законотворчості, під час якої дійсно відбувається формування законотворчої ініціативи, виявляється та визначається зміст насамперед політичних факторів законотворчості. Як доводить практика законотворчості, в тому числі і в Україні, взаємодія політичного плюралізму та законотворчості може навіть посилюватись і на наступних стадіях законотворчості, особливо на стадіях обговорення та прийняття законопроекту. Тому такий підхід варто було б розширити та виокремити форми взаємодії політичного плюралізму і законотворчості не лише в межах «попередньої» або «допроектної» стадії законотворчості, але і в межах інших стадій законотворчості.

Так само і іншими вченими за принципом стадійного поділу законотворчості робиться спроба охарактеризувати взаємодію законотворчості та політичного плюралізму. На переконання Р. Ф. Васильєва, на законотворчість впливають різноманітні фактори, а також умови і обставини життя суспільства, з якими законотворчість перебуває в тісному взаємозв'язку. Такий взаємозв'язок відображається на кожній стадії законотворчості [8, с. 38]. Досить цікавою та, на нашу думку, цілком обґрунтованою є ідея вчених про доцільність виокремлення таких форм взаємодії законотворчості та політичного плюралізму, як правова та неправова [9, с. 77-78]. Такий самий підхід пропонують у своїх дослідженнях і інші вчені, вкладаючи в основу процес і зміст такої взаємодії, що відбувається офіційно в межах правових процедур або, відповідно, неофіційно [10, с. 9-10; 11, с. 7, 39]. Як показує практика, здійснення законотворчості в Україні відбувається в умовах функціонування:

правових засобів реалізації політичних інтересів в законотворчості та в законотворчих актах (наприклад, підготовка та внесення на розгляд законопроекту від імені коаліції політичних сил, представлених в парламенті, підготовка компромісного законопроекту та його внесення на розгляд, комітетне обговорення законопроекту за участю представників різноманітних політичних партій, рухів тощо);

неправових або, вірніше, – неофіційних форм взаємодії між законотворчістю та політичним плюралізмом (наприклад, неформальні зустрічі керівництва політичних сил щодо підтримки або блокування законопроектів, кулуарні домовленості, лобіювання законопроектів (на сьогодні в Україні лобіювання в сфері законотворчості є неофіційною діяльністю, водночас на законодавчому рівні воно не визнано протиправною діяльністю. – Прим. авт.).

Окрім того, серед доктринальних підходів до виокремлення форм взаємодії законотворчості та політичного плюралізму варто окремо звернути увагу на такі форми взаємодії, як: 1) публічні (тобто ті, що відбуваються відкрито для засобів масової інформації, з можливістю відкритого поширення інформації про неї); 2) частково публічні (тобто ті, чий результати доступні частково для засобів масової інформації, надаючи можливість їм висвітлювати лише обмежений обсяг інформації про функціонування законотворчості та політичного плюралізму); 3) непублічні (тобто ті, результати яких не дозволяється оприлюднювати через засоби масової інформації). Окрім того, в подальшому автором виокремлюються також такі форми взаємодії як регламентовані і нерегламентовані [12, с. 67-68]. Варто підтримати такий підхід вченої та зазначити, що він може розглядатись як один з існуючих в юридичній доктрині підходів, який варто було б додатково охарактеризувати шляхом виокремлення відповідно до певного критерію, наприклад: в залежності від рівня публічності.

Пропонується також взагалі виокремити в межах законотворчості неофіційну форму її прояву, що особливо є характерним для її взаємодії з політичною сферою (в тому числі і на умовах політичного плюралізму. – Прим. авт.). В якості прикладів форми такої взаємодії в межах неофіційного прояву вченими наводяться конкретні приклади взаємної активної поведінки суб'єктів законотворчості та суб'єктів політичної системи суспільства щодо обговорення конкретного законотворчого питання, узгодження законотворчого впорядкування розподілу повноважень між суб'єктами державної влади, узгодження позицій всередині правлячої еліти та політичних еліт в цілому тощо [13, с. 117; 14, с. 4].

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, вважаємо, що взаємодія законотворчості та політичного плюралізму відбувається в Україні не хаотично та ситуативно, а заснована на відповідних формах взаємодії, що пояснюється наступним:

по-перше, законотворчість та політичний плюралізм є явищами правового плану, відповідно наділені правовою сутністю, визначаються суспільним розвитком, розвиваються синхронно і спроможні ефективно функціонувати виключно, взаємодіючи між собою. Така взаємодія відбувається в межах правового поля, виявляється у діяльності суб'єктів законотворчості та політичної системи, дозволяє консолідувати їх зусилля в межах соціально корисної діяльності та досягнення соціально корисного результату (формування досконалої законодавчої бази та побудова ефективної, усталеної, організованої політичної системи);

по-друге, взаємодія законотворчості та політичного плюралізму виявляється у відповідних своїх проявах, що знаходить свій вираз у конкретних формах, які відображають особливості їх синхронного функціонування, взаємовпливу та наслідків, котрі виникають в результаті такої взаємодії. Форми взаємодії законотворчості та політичного плюралізму мають множинний характер, що доводиться, з одного боку, їх багатоаспектністю як явищ політико-правової дійсності, а з іншого боку – багатовимірністю їх впливу на політико-правову дійсність. Поєднання форм взаємодії законотворчості та політичного плюралізму дозволяє максимально реалізувати їх функціональний потенціал та забезпечити організацію їх впливу на життєдіяльність суспільства та досягнення соціально корисних результатів;

по-третє, взаємодія законотворчості та політичного плюралізму дозволяє в подальшому визначити напрями удосконалення законотворчості та підвищення рівня політичного плюралізму, усунути існуючі недоліки взаємодії та вжити заходів щодо її посилення.

Список використаних джерел

1. *Казаков Д. В.* Политический фактор в законотворчестве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2010. 17 с.
2. *Минеев Е. М.* Законотворчество как форма выражения государственной политики в Российской Федерации : автореф. дисс. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Уфа, 2011. 18 с.
3. *Гонюкова Л.* Політичний плюралізм як умова розвитку демократичної держави : європейський досвід. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України : науковий журнал. 2009. № 3. С. 195–201.
4. *Скрипнюк О., Прокопов Д.* «Реалістична модель» законотворчості: проблеми побудови альтернативних теорій. Вісник Академії правових наук України : збірник наукових праць. 2007. № 4. С. 30–40.
5. *Яценко Р.* Правотворчість в умовах перехідних суспільств як предмет теоретико-правового дослідження. Юридична Україна : правовий часопис. 2009. № 6 (78). С. 24–31.
6. *Гаджимагомедов Г. А., Ивлиев Г. П.* Участие Правительства РФ в законодательной деятельности : научное издание. М. : Норма, 2008. 222 с.
7. *Шувалов И. И.* Правительство Российской Федерации в законотворческом процессе : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. М., 2003. 188 с.
8. *Законодательный процесс: Понятие. Институты. Стадии* : научно-практическое пособие / Отв. ред. Р. Ф. Васильев. М. : Юриспруденция, 2000. 176 с.
9. *Wintgens Luc J., Thion Philippe, Carly Melanie.* The Theory and Practice of Legislation: Essays in Legisprudence, 2005. 122 p.
10. *Авакьян С. А.* Общественный фактор в законотворчестве: некоторые проблемы и предложения. Конституционное и муниципальное право. 2006. № 3. С. 8–12.
11. *Кашианина Т. В.* Законотворчество как форма выражения политики. Право и государство: теория и практика. 2005. № 7. С. 4–10.

12. *Шульман Е. М.* Законотворчество как политический процесс. М. : Московская школа гражданского просвещения, 2014. 184 с.
13. *Перегудов С. П.* Политическое представительство интересов: опыт Запада и проблемы России. Полис. 1993. № 4. С. 115–124.
14. *Загоруйко Ю.* Публичность и политика. Зеркало недели. 2004. № 39. с. 4.

References

1. *Kazakov D. V.* (2010) Politicheskiy faktor v zakonotvorchestve [The political factor in lawmaking] : avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk : 12.00.01. M. 17 p.
2. *Mineev E. M.* (2011) Zakonotvorchestvo kak forma vyrazheniya gosudarstvennoy politiki v Rossiyskoy Federatsii [Lawmaking as a form of expression of state policy in the Russian Federation] : avtoref. diss. ... kand. polit. nauk : 23.00.02. Ufa. 18 p.
3. *Gonyukova L.* (2009) Politichniy plyuralizm yak umova rozvitku demokratichnoï derzhavi : evropeys'kiy dosvid [Political pluralism yak umova development of a democratic state: European dosvid]. Visnik Natsional'noï akademii derzhavnogo upravlinnya pri Prezidentovi Ukraïni : naukoviy zhurnal. № 3. P. 195–201.
4. *Skripnyuk O., Prokopov D.* (2007) «Realistichna model» zakonotvorchosti: problemi pobudovi al'ternativnih teoriy [«Realistic model» of lawmaking: problems and induce alternative theories]. Visnik Akademii pravovikh nauk Ukraïni : zbirnik naukovikh prats'. № 4. P. 30–40.
5. *Yashchenko R.* (2009) Pravotvorchist' v umovakh perekhidnikh suspil'stv yak predmet teoretiko-pravogo doslidzhennya [Lawmaking in the minds of transitional suspensions as the subject of theoretical right-wing reproduction]. Yuridichna Ukraïna : pravoviy chasopis. № 6 (78). P. 24–31.
6. *Gadzhimagomedov G. A., Ivliev G. P.* (2008) Uchastie Pravitel'stva RF v zakonodatel'noy deyatelnosti: nauchnoe izdanie [Participation of the Government of the Russian Federation in legislative activity: scientific publication]. M. : Norma. 222 p.
7. *Shuvalov I. I.* (2003) Pravitel'stvo Rossiyskoy Federatsii v zakonotvorcheskom protsesse [Government of the Russian Federation in the law-making process] : diss. ... kand. yurid. nauk : 12.00.02. M. 188 p.
8. *Zakonodatel'nyy protsess: Ponyatie. Instituty. Stadii : Nauchno-prakticheskoe posobie* [Legislative process: Concept. Institutions. Stages: Scientific and practical manual] / Otv. red. R. F. Vasil'ev. M. : Yurisprudentsiya, 2000. 176 p.
9. *Wintgens Luc J., Thion Philippe, Carly Melanie* (2005) The Theory and Practice of Legislation: Essays in Legisprudence, 122 p.
10. *Avak'yan S. A.* (2006) Obshchestvennyy faktor v zakonotvorchestve: nekotorye problemy i predlozheniya [Social factor in lawmaking: some problems and proposals] . Konstitutsionnoe i munitsipal'noe pravo. № 3. P. 8-12.
11. *Kashanina T. V.* (2005) Zakonotvorchestvo kak forma vyrazheniya politiki [Lawmaking as a form of policy expression]. Pravo i gosudarstvo: teoriya i praktika. № 7. P. 4–10.
12. *Shul'man E. M.* (2014) Zakonotvorchestvo kak politicheskiy protsess [Lawmaking as a political process]. M. : Moskovskaya shkola grazhdanskogo prosveshcheniya, 184 p.
13. *Peregudov S. P.* (1993) Politicheskoe predstavitel'stvo interesov: opyt Zapada i problemy Rossii [Political representation of interests: the experience of the West and the problems of Russia]. Polis. № 4. P. 115–124.
14. *Zagoruyko Yu.* (2004) Publichnost' i politika [Publicity and politics]. Zerkalo nedeli. № 39. P. 4.

Дідич Т. О. Взаємодія законотворчості та політичного плюралізму в сучасних умовах розвитку України

У роботі розкрито актуальність наукового пізнання теоретико-правових аспектів взаємодії законотворчості та політичного плюралізму в сучасних умовах розвитку України. Відзначено, що взаємодія законотворчості та політичного плюралізму – це переважно інструментальна категорія, що являє собою особливості прояву законотворчості та політичного плюралізму, а також межі впливу один на одного, відповідно до яких можливо здійснити вимір функціонування зазначених правових феноменів, встановити динаміку їх розвитку або функціонування, визначити їх соціальне призначення, регламентаційний потенціал та стан їх реалізованості. Взаємодія законотворчості та політичного плюралізму визначає можливість їх виміру, встановлення відповідності законотворчості об'єктивним умовам політичного розвитку суспільства та навпаки – рівню відповідності політичного плюралізму вимогам, які закріплені законодавчо.

Доведено, що взаємодія законотворчості та політичного плюралізму в Україні відбувається не хаотично та ситуативно, а заснована на відповідних формах взаємодії. На підставі аналізу поглядів вчених щодо розуміння взаємодії законотворчості та політичного плюралізму обґрунтовано наявність форм такої взаємодії, а також визначено їх особливості.

Ключові слова: правоутворення, правотворчість, законотворчість, законодавча діяльність, політичний плюралізм.

Didych T. O. Interaction of law-making and political pluralism in modern conditions of Ukraine's development

The paper reveals the relevance of scientific knowledge of theoretical and legal aspects of the interaction of lawmaking and political pluralism in modern conditions of Ukraine. It is noted that the interaction of lawmaking and political pluralism is mainly an instrumental category, which is a feature of lawmaking and political pluralism, as well as the limits of influence on each other, according to which it is possible to measure the functioning of these legal phenomena, to establish their dynamics or functioning, determine their social purpose, regulatory potential and the state of their implementation. The interaction of lawmaking and political pluralism determines the possibility of their measurement, establishing the conformity of lawmaking to the objective conditions of political development of society and vice versa – the level of compliance of political pluralism with the requirements set by law.

It is proved that the interaction of lawmaking and political pluralism is not chaotic and situational, but based on appropriate forms of interaction. Based on the analysis of scholars' views on the understanding of the interaction of lawmaking and political pluralism, the existence of forms of such interaction is substantiated, as well as their features are identified, which is explained by the following:

first, lawmaking and political pluralism are phenomena of the legal plan, respectively endowed with legal essence, determined by social development, develop synchronously and are able to function effectively only by interacting with each other. Such interaction takes place within the legal field, is manifested in the activities of lawmakers and the political system, allows to consolidate their efforts within socially useful activities and achieve socially useful results (formation of a perfect legal framework and building an effective, stable, organized political system);

secondly, the interaction of lawmaking and political pluralism is manifested in their respective manifestations, which finds its expression in specific forms that reflect the peculiarities of their synchronous functioning, interaction and consequences that arise as a result of such interaction. Forms of interaction between lawmaking and political pluralism are multiple, as evidenced, on the one hand, by their multifaceted nature as phenomena of political and legal reality, and on the other hand – the multidimensionality of their impact on political and legal reality. The combination of forms of interaction between lawmaking and political pluralism allows to maximize their functional potential and ensure the organization of their impact on society and the achievement of socially useful results;

thirdly, the interaction of law-making and political pluralism allows to further identify areas for improving law-making and increasing the level of political pluralism, eliminate existing shortcomings of cooperation and take measures to strengthen it.

Keywords: law-formation, law-making, legal formalization, legislative activity, political pluralism.

DOI: 10.33663/2524-017X-2021-12-12

УДК 340.1

*Лариса Олександрівна Макаренко,
старший науковий співробітник відділу
теорії держави і права Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
ORCID: 0000-0001-6040-3838*

**ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ:
СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ**

Постановка проблеми. Права людини є одним із факторів сталого розвитку суспільства, найважливішою ознакою демократичної, соціальної і правової держави. Сформувавшись у західних країнах, знайшовши своє закріплення у ряді міжнародних документів, ідея прав людини поширилась у всьому світі. Зараз складно знайти країну, яка б на законодавчому рівні не закріпила прита-